

પશુ વેદ્ય વિદ્યા—પ્રથમ પુસ્તક.

હોરના ચેપી રોગ.

અને તે

ચાટકાવવાના ધણાનું

૪૮૪૨

I ૪

૪૮૪૩

જાતને જે સુખદા સદા, તે પશુનું દુઃખ જોખ;
દયા ન થારે દિવ્ય વિષે કોનો અસુર ન કોઈ.

— સૂત્ર —

રાવ અહાહુર રજુ ઠાડલાલ ઠાડલાલ
રી. આઈ. ધીના અનુમતથી.

અનાથનાર,

જામનનાથ વિ. કેશવરામ ભટ્ટ.

મુંબઈની વેટેરીનરી કોલેજનો ગ્રેજુએટ.

અને

અમદાવાદની વેટેરીનરી હોસ્પિટલનો ડાક્ટર.

૭૧

વિદ્યાર્થીએ સર્વ ક્રમ પોતાને સ્વાયં ગમ્યા છે માટે જ્ઞાતી
દેવ શિક્ષણ દોષને છાપણું આ છે વળું નહીં.

અમદાવાદ

લોકમાં જાળવાણીની ઓળે “વિજયપ્રવર્તક” પ્રેસમાં પ્રા.

આવૃત્તી પહેલી

સને ૧૮૯૦

કૌમલ જે

૨. પ્રસ્તાવના.

ગુજરાતમાં કૃષ્ણીખરી વખત જનવરોમાં ચેપી રોગો ફેલાય છે અને ઉમરો જનવરો એવા રોગના જોગ થઈ પડવાથી દેશને લાંબા રૂપેઆતુ નુ-
કસાન થાય છે. ઘણાં જનવરોના મરી જવાથી ખેડુને કન્યાસ દાસનના
આવી પડે છે ને ખેતી ખેડવામાં ઘણી ઘણી અડચણો જોવાયી પડે છે. ખેતી
સાથે જોઈએ તેટલું ખાતરે પણ મળી શકતું નથી. એવાં કારણોને કારણે
ખેતી વૈધિએ તેવી ખેડાતી નથી ને પાક ઓછો ઉતરે છે. તેથી મરદારને
મેહેસુલ થોડું ઉપજે છે એટલું જ નહીં પરંતુ પાક ઓછો હોવાને કારણે તે-
મજ દુધની ખોટ પડવાથી અનાજ વિગેરે ઘણું મોટું થાય છે. આવી રીતે
રોગવાળી જાતોને કારણે જોખમ મરવાનો વખત આવે છે. આ નાની ચોપડી
માં જેમ અને તેમ સિદ્ધાંતો બાધા વાપરવામાં આવી છે ને ગુજરાતમાં જે
જે રૂપી રોગો ઘણી ખરી વખત હોય છે તેના જોવામાં આવે છે અને જે-
નાથી સામાન્ય રીતે દેશને ઘણું નુકસાન વેઠતું પડે છે એટલું જ નહીં પરંતુ
તેમાંના કેટલાક રોગના ઉપશ્રવથી કેઈ કેઈ વખતે માણસો ઉપર પણ માડી
અસર થાય છે, તેવા રોગોનું કુકે વર્ણન તથા તેનો વધુ ફેલાવો નહીં થાય તેને
માટે સેહેલા અને ખતી રીતે તેવા ઉપાયો લખવામાં આવ્યા છે. જ્યારે જ્યારે
ઘેપી રોગનો ફેલાવ થાય ત્યારે ત્યારે હોરના માલીકો આ નાનાં પુસ્તકની
મદદથી પોતાનાં જનવરોને રોમથી હુલત કરવાને અગર સપડાતા જમ્યા
કિતવાન થશે અને તેમ થા તે સામાન્ય રીતે દેશને હાયદો થશે કે
કે પરંતુ ખેડુને નિરાધા થવાનો વખત પણ ભાગ્યેજ આવશે
। રાખું છું કે આ ચોપડીનો જેમ અને તેમ બહોળો વિસ્તાર
- ગો. લક્ષ આપસે.

જ. કે. લાટ.

ઢોરના ચેપાં રાગ.

અને તે

અટકાવવાના ધલાજ.

ઉપોદ્ધાત.

૪૮૪૨

આ નાની ચોપડી બનાવવાનો હેતુ એ છે જે ગુજરાતમાં જનવરોમાં ચોપી રોગો ધણીખરી વખત જોવામાં આવે છે અને તેનાથી ઢોરના માલીકો ધણું દરજ્જે અનિષ્ટા હોવાથી સેક્ટો ને હમરો જનવરો હોરાન થઈ મરણ પામે છે, માટે રોગોને ફેલાવ થતો અટકાવવાને તથા પોતાના જનવરને હરકોઈ રોગ થયો હોય તો તે મટાડવાને ઉપયોગી થઈ પડે. ચોપી રોગો પેદા થવાનાં ધણાં કારણો છે. પણ તેમાંનાં મુખ્ય કારણો દરેક રોગની જણાવ્યાં છે તે ઉપરથી સાદું માલમ પડશે કે જે જનવરોના માલિકો પોતાના ઢોરની કાળજીથી સંભાળ રાખે તો ચોપી રોગ બાગ્યેજ પેદા દરેક રોગને જાળવવાને માટે મુખ્ય મુખ્ય ચિન્હ આપ્યાં છે માટે જ્યારે વરોને કોઈ પશુ રોગ થયો હોય તો તે રોગ ચોપી છે કે નહીં તે નક્કી આ ચોપડીની મદદ લેવી. ચોપી રોગ છે એમ નક્કી કર્યા પછી તે રોગ ડયા માટે આ ચોપડીમાં બતાવ્યા પ્રમાણે કરવી જરૂરની છે. અને વધુ ફેલાવ ન થાય તેને માટે એ ચોપડીમાં જે નિયમો ચોપી રોગ કાવવાને માટે આપ્યા છે તેનો અરાગર સમજીતીયે અમલ કરવાને જો કરવી જોઈએ. ધણીખરા ચોપી રોગની માફી અસર માણસો ઉપર દુધ, વિગેરે મારફતે થાય છે, માટે જે જે રોગમાં દુધ, માંસ ખાવાની મન તે ધ્યાનમાં રાખવું અતિ જરૂરનું છે. અને જે રોગમાં દુધ, માંસ અડચણ થતી નથી તોપણ તેનો ખોરાક તરીકે ઉપયોગ કરવા પેરે સારી રીતે ઉકાળી ગાળવું જોઈએ તે માંસને ધણી વારસુધી ઉકળ માં રાખી ખાધવું જોઈએ. પણ સાથી સારું એ છે જે ચોપી રોગ વરોનું દુધ, માંસ ખાવું નહીં કારણકે રોગ થવાને લીધે એ પુષ્ટિકારક તત્વ છે તે ધણું દરજ્જે અનિષ્ટ થઈ અનિષ્ટ જનવરોની સાથે જોવાને જોઈએ. સાદામાં

જનવરોની સાથે જોવાને જોઈએ. સાદામાં

જનવરોની સાથે જોવાને જોઈએ. સાદામાં

તન્નાન આ ચોપડી વાંચ્યા પહેલાં જનવરોની તનદુરસ્ત સ્થિતિના લક્ષણ જાણવાં એ અગત્યનું છે.

જનવરોની તનદુરસ્ત હાલતનાં લક્ષણ—જ્ઞાન, પગ, શિંગડાંને શરિરની એકંદર સપાટી બહુ ગરમ કે ઠંડી હોતી નથી. જ્ઞાન વગર અડચણે હાલ્યા કરેછે. આંખ હમેશાં પારદર્શક રહેછે ને ચાંદાકાથી હાલ્યા કરે છે જાણે કે તેની આસપાસ જે થતું હોય તે જોયા કરેછે. આંખ, નાક, અને મોઢામાંથી પાણી કે ફિણ નીકળતું નથી. જનવર ખુશીથી ખાયછે, પાણી પીએછે ને હમેશાં બાગોળ્યા કરેછે. જેવી જાતનો ખોરાક તેવા રંગનું બહુ ઢીલું તેમ કઠણ નહીં એવું નિરોગી છાણુ અધેછે. પિશાબ બહુ પીજો કે લાલ હોતો નથી. શરિરની ચામડી ઢીલી રહેછે ને તે ઉપરના વાળ ચકચકતા, સફાઈદારને લીસા જણાયછે.

ઉપર પ્રમાણેના ચિન્હોમાંથી જો એક બે કે તેથી વધારે ચિન્હમાં ર જણાય તો જાણવું જે ઢોરને કાઈ પણ રોગ થયોછે ખરો. હવે ૧૭ થયો છે તે ચોપી છે કે નહીં તે નક્કી કરવું જોઈએ. તેને માટે જો જો એકી વખતે ઘણાં જનવરો માદાં પડે, અને તે માદાં પડેલાં ખંધાં એકજ જાતના ચિન્હ બતાવે (એકજ ચોપી રોગ હોયતો) અને

૧) ખતે કદાચ ઘણાં જનવરો મરી પણ જાય (કાળીઆ જોગમાં એમજ ૭) તો જાણવું જે થયેલો રોગ ચોપી છે, ચોપી રોગ છે એમ નક્કી કર્યા તે રોગ કયો છે તે જાણવું. નાટ આ ચોપડીની મદદ લેવી ને તે રોગ મટાડવાને તથા વધુ ફેલાતા અટકાવવાને તે રોગને માટે બતાવેલા ધ્યાન રવા જોઈએ.

ચોપી રોગ ફાટી નીકળ્યો હોય તેવા વખતે જો જનવરના દાકતરની જો તો તેના કહેવા પ્રમાણે દવા દાર કરવાં ને જનવરોનાં માલિકોએ જાતનું કામ કરવું.

રોમાં ઘણા ઘણા ચોપી રોગો થાયછે, પરંતુ આપણા દેશમાં જે ૫ અને ઘણી વાર જોવામાં આવેછે તેવા રોગનુંજ વર્ણન કર્યું છે. માં આવેલા દરેક રોગને માટે મોટું પુસ્તક લખી શકાય પણ જેમ બને તેમ નાનું કરવાના વિચારથી હુંકામાં સમાવેશ કર્યોછે.

ચોપી રોગો.

૧ મરકી.

(Marek's Disease.)

૧ રોગને “માતા,” “કાલેરા” (ઢોરનો) “રૂમડો,” એ વિગેરે નામથી ઓળખે છે. એરોગમાં એકી વખતે ધણું ઢોર સપડાય છે ને તેમાંથી સેકંડે ૬૦ થી ૭૦ જેટલાં મરી જાય છે. એ રોગ ધણેજ યેપી છે. ખોરાક, હવા, પાણી વિગેરે મારફતે એ રોગનો યેપ એક જનવરથી બીજા જનવરને લાગે છે એવે લાગ્યા પછી આકૃષ્ટિ દસ દિવસની અંદર રોગ શરૂ થવાનાં ચિન્હ જણાય છે. જે માંદા ઢોરની બરાબર સંભાળ લેવામાં આવે અને તેઓને અત્યંત કૃપા પડતો ખોરાક તથા દવા ખવરાવવામાં આવે તો થોડાં ધણાં સારાં થાય છે.

કારણ—આ રોગ પેદા થવાનાં ધણાં કારણો છે પરંતુ તેમાંનાં મુખ્ય ૧ બરાબર ખોરાક ખવરાવ્યાની. ૨ ગંદું પાણી પાવાથી. ૩ અસ્વચ્છ હવા રાખવાથી. ૪ ધણી મહેનત કરાવવાથી. ૫. એક સાંકડી જગ્યામાં ઘણા જનવરોને સાથે રાખવાથી. ૬ એવે લાગવાથી. વિગેરે.

ચિન્હ—શરૂઆતમાં તાવ આવે છે ને તેથી શરિર ગરમ લાગે છે. રૂસ્તાઈ અને બેચેનાઈ માલમ પડે છે. થોડું ગરમ રહે છે. તરસ ધણી લાગે છે. મુસ્કેલીથી ખાય છે ને બરાબર વાગોળતું નથી. ચામડી પરના વાળ ઉભા થાનારી જલદી ચાલે છે. આંખ નાકમાંથી પાણી નીકળે છે. કાન લખડી પડે જનવર નયનું પડી જાય છે. શ્વાસો શ્વાસ જરા ઝડપથી ચાલે છે. એકંદર પાણી જેવો કાંટો વારવાર થાય છે (એ ચિન્હ મુખ્ય છે) અને તેની અંદર કોઈવાર થોડુંક લોહી હોય છે અને કેટલીક વાર ચરબી જેવો નાનો : ફેદ પદાર્થ જણાય છે. અંધેણું છાણ ધણી ખોરાક વાસં મારે છે. મોઢામાં હીની લાલ રેખો બાઝે છે ને જો આરીક તપાસ કરવામાં આવે તો મોઢા કેટલીક વાર ચાંદી જેવામાં આવે છે. ધણીક વાર આગલા દાંત હલાવે લાલે છે. કોઈ કોઈ વાર શરિરના કેટલાક ભાગ ઉપર ચાંદા પણ નજરે છે. આખરે જનવર અતિશય નયનું થવાથી પડી રહે છે ને ઉઠી શકતું આવતું તદ્દન બંધ કરે છે ને શરીરની એકંદર સપાટી તથા પગ, કાન, હાથ, શિંગડાં ઠંડાં પડી જાય છે ને એથી છ દિવસની અંદર મરણ જોવાયે છે. એ રોગ થયો હોય તેઓમાં દુધ ઓછું થઈ ને કેટલીક તરવાળ જાય છે.

ઉપચાર—શરૂઆતમાં જો એ રોગ છે એમ જણવામાં તુરત સુરોખાર તોલો ૧, શુકં તોલો ૦.૫, કપૂર તોલો ૦.૫, કરિચા તોલો ૧. ગામડી દારૂ તોલો ૪, એ પ્રમાણે દવા લેઈ આખાની કાં

પાલા પ.શુકં તોલો ૧, એ દવાઓને એકઠી કરી ચોખ્ખાની કાંછ શેર બેઠે
મેળવી પાઈ દેવી.

જો ઝાડો ધણો થતો હોય તો ઉપરની દવા નહીં આપતાં નીચે પ્રમા-
ણે આપવું.

અફીણુ તોલો. ૦૧.

સુંક . તોલો. ૦૧

સફેતો (ચાક) તોલો. ૩.

કરીઆતુ „ ૧

ચુંદર તોલો ૦૧૧.

ચોખ્ખાની કાંછ શેર. ૨

ઝાડો બંધ થાય તો ઉપરની દવા આપવી જોઈએ નહીં.

શરીર ઉપર ચાંદા પડ્યાં હોય તો તેને પેહેલાં ચોખ્ખા પાણીથી ધોયા
પછી, એક ભાગ ટરપીટન ને ૧૨ ભાગ તેલમાં સારી પેટેમેળવી દીવસમાં
બેવાર ચોપડવું. જો મળી શકે તો ઉપલા તેલમાં થોડુંક કપૂર પણ નાંખવું.
હૃલકો અને પાચન યંત્ર શકે તેવાજ ખોરાક આપવો જોઈએ ને તે
દુધમાં ચોખ્ખાની કાંછ કરી પાવી એ વધારે પસંદ કરવા જોગ છે.

જ્યાં સુધી ઝાડો નહીં થતો હોય ત્યાં સુધી થોડું થોડું ચોખ્ખું પાણી
ફું. પણ જો ઝાડો થતો હોયતો પાણીને બદલે કાંછ આપવી જોઈએ.

સૂચના—જો ઢોર એ રોગથી સારાં થાય ત્યાર પછી તેની પાસે પં-
દિવસ સુધી કામ કરાવવું નહીં. પણ તે દરમિયાન દાણાંની અંદર એક
કો હિરાકથી ને અડધો તોલો સુંક મેળવી દર રાજ ખવરાવવું.

માંદા ઢોરનું દુધ, માંસ ખોરાક તરિક્ક ઉપયોગમાં લેવાં નહીં. પણ જો
જેવું જણાય તો ઘણું વાર સુધી ઉકાળ્યા પછી ખપમાં લેવું. રોગ-
કાલ અટકાવવા માટે ખાછળ જે નીચમો આપ્યા છે તે બરાબર પાળ-
વજો.

૨. મોવાસો.

(Foot & Mouth Disease.)

ઈ કોઈ ઠેકાણે “ખરવાસ,” “મોખરવાસ,” પણ કહેછે.

એપી રોગ ગૂજરાતના કોઈ કોઈ ભાગમાં હમેશાં જોવામાં
પડે તેથી ઘણાં ઢોર હેરાન થાયછે. આ રોગથી જોકે ઘણાં
વર્તાં નથી તોપણ જો ઢોરને એ રોગ થયો હોય તેની જો બરાબર
માં આવે નહીં તો તેઓ ઘણાં હેરાન થઈ અશક્ત થઈ જાયછે.
સહેલા ઉપાયોથી સરી, જોઈને તેનો વધુ ફેલાવો થતો નથી.

તા દાર તથા માવજત કરવામાં આવે તો તેઓમાં કામ કરવાના રાગ
દી વધે છે ને ગાયો તથા બેંસો વધારે દુધ દે છે ને ફક્ત સેંકડે દસ ટકા જેટ-
લાંજ મરી જાય છે.

કારણ—૧ જનવરની બરાબર સંભાળ ન રાખે. ૨ તેઓને ખરાબ
ખોરાક ખવરાવે. ૩ ગંદું પાણી પાય. ૪ ખોરાકમાં એકાએક ફેરફાર કરવામાં
આવે. ૫ ચેપ લાગે. જે ઢોરને ચેપ લાગે છે તેને ૩ થી ૬ દિવસની અંદર
રોગ થઈ આવે છે.

ચિન્હ—એ રોગનો અહોગો ફેલાવો હોવાથી સાધારણ લોકો પણ
તુરત ઝોળખી શકે છે. માટે એ રોગનાં ચિન્હો લખાવી લખવાની જરૂર
જણાતી નથી પરંતુ, મુખ્ય ચિન્હ નીચે પ્રમાણે છે.

જનવર ખાઈ શકતું નથી, મોઢામાંથી લાળ ગળ્યા કરે છે ને તેના તાર
અંધાય છે. એ તાર જનવર પોતાના હોઠ વારંવાર હલાવી ચુસ્તી લે છે. મો-
ઢામાં ફેલા દાઢા અથવા ચાંદા જેવામાં આવે છે. પગ થોડા સોજા આવે છે. જે
શરૂઆતમાં બે ખરીની વચ્ચેની ચામડી બિની, સોજેલી તથા ગરમ
પડે છે. લાર બાદ ખરીની વચ્ચેમાં ફેલા અથવા ચાંદા જેવામાં આવે છે.
લંગડાય છે ને દુઃખ થવાને લીધે વારંવાર પગ હલાવ્યા કરે છે. જે જનવર
ખરાબર સંભાળ લેવામાં નહીં આવી હોય તો તેના પગમાં જીવડા પણ પડે

ગાયો તથા બેંસોને એ રોગ થયો હોય તો ઉપલાં નિશાન શિ-
તેઓનાં આંચળ અને કોઈક વખત હવાડું (નખાણું) પણ સોજા આવે છે ને વ-
તે ઉપર ચાંદા પણ પડે છે. દુધ અધું કે થોડું પાણું ઝોણું થાય છે. આ
કોઈ વાર એકલા પગમાંજ જેવામાં આવે છે. કોઈ તાર ફક્ત મોઢા
જણાય છે. પણ ઘણી ખરી વખત મોઢામાં અને પગમાં બેહુ ઠેકાણે

ઉપચાર—જે ઢોરને એ રોગ થયો હોય તેને દરરોજ બે
નીચે પ્રમાણેની દવા પાવી જોઈએ.

દાર તોલા ૫. મીડું તોલા ૨ અથવા સુરોખાર તોલો ૧.

મુકે ૨. „ ૧. ચોખાની કાંજી શેર ૨ માં મેળવી પાવું

કરીઆતુ „ ૧.

જે મોઢામાં ચાંદા અથવા ફેલા હોય તો દિવસમાં બે
દડી અથવા મીઠાના પાણીથી મોઢું ધોવું. હલકો ખોરાક
અને કુમળું લીલું ઘાસ ખવરાવવું.

જ્યોત્સના જીવડા મરી જશે. જીવડા ન હોય તો એ દવા લગાડ નહીં, પણ પેહેલાં વેહેલાં પગ ઉના પાણીથી ઘોઈ સાફ કરી તે ઉપર વિલાયતી ડામર લગાડવો. જો ડામર ન મળે તો કુટકડીના પાણીથી દહાડામાં ત્રણ ચાર વાર પગ ઘોયા પછી મીઠા તેલમાં થોડુંક કપૂર નાંખી ચોપડા કરવું. ગાયો તથા બેસોના આંચળ અને હવાડાં (અડાણ) ઉપર આ પ્રમાણે તેલ ચોપડવું પણ તે પેહેલાં થોડું ઘણું પણ દુધ હોય તો તે ટોલી કહાડવું. પગની અંદર ધુળ, કચરો વિગેરે ભરાય નહીં તથા માંખી વિગેરે એસે નહીં તેને માટે પાટો બાંધવો જરૂરનો છે. જો પગે ઘણું દુઃખ થતું હોય તો દહાડામાં ત્રણ ચાર વાર પોટીશ કરવો. જો પગમાં ગુમડું જણાય તો તેને ફાડવું ને પર કાઢી નાંખવું. ચાર પછી ચોખ્ખાં પાણીથી સાફ કરી ઉપર કહેલું તેલ લગાડવા કરવું. જો ખરીનો થોડો ભાગ છેક છુટો જણાય તો તેને ચપ્પુથી કાપી નાંખવો.

સુચના—આ રોગ વાળી ગાયો તથા બેસોનું દુધ વાછરડાં વિગેરેને નહીં કારણ કે એવું દુધ પાવાથી ઝાડો વિગેરે થાય છે ને મરી જાય છે. દુધનો ઉપયોગ માણસોએ પણ કરવો નોંધએ નહીં.

૩. કાળીઓ રોગ.

(Anthrax.)

આ રોગ ધણો ચેપી છે અને ફાફડ ઠેકાણે, “ઓદ્રો” તથા “આફરો” નામથી ઓળખે છે. મુખ્યત્વે કરીને જીવાન અને મનુષ્યન ઢોરને થાયે રોગ એકાએક થઈ આવે છે ને માંદાં ઢોરમાંથી લગભગ બધાં મરી

જીવડા—૧ દિવસના ધણો તાપ પડે ને રાતના ઠંડી પડે. ૨ બ્યાં ધિરેહોતું હોય એવી જગ્યામાં ચરાવવાથી. ૩ હલકા ઉપરથી ૪ ખવરાવ્યાથી. ૫ ખરાબ ખોરાક તથા પાણીથી. વિગેરે.

૧—એકાએક ઢોર સુરત અને સ્તંબ્ધ થઈ જાય છે અને મુસ્કેલીથી છે, જોત જોતામાં પુઠાં, કમ્મર, મળું, તથા જીભ વિગેરે ઠેકાણે સોજે થઈ આવે છે. સોજે વધતો જાય છે ને ઠંડો થાય છે. ને હાથ ફેરવ્યો હોય તો તકતડ અવાજ થાય છે.

જાતના ભાગને ચપ્પુથી ફાડવામાં આવે તો કાળું ફિણ સોજે વધીને આખા મરિ ઉપર આવે.

વર કદરુપું દેખાયછે. જેવો રોગ થયો કે સુમાર કલાક ને
કાર મરણુ પામે છે.

વળી કોઈવાર ચક્કર ખાયછે, પેટમાં શૂળ નાંખેછે, છાણમાં સેદી પણ
પડેછે; વળી ઝડપથી શ્વાસ લેછે; જનનવર કણતું હોય તેમ અવાજ સંભળાય
છે ને તુરત મરી જાયછે. કોઈવાર મોત થતાં પેહેલાં ગળી જતું જણાયછે.

કાળીઆ રોગવાળાં દોરની આંખ, મોઢું અને (ગાય ભેંસ હોયતો) ચોનીની
અંદરની બાજુ એ વિગેરે ઠેકાણે જેવાથી કાળા જાંબુઆ રંગના ડાઘા જણાશે.
ને જે બારીક તપાસ કરી જોયું હોય તો કાળી ફાંદીઓ પણ જેવામાં આવશે.

ઉપચાર—જે શરૂઆતમાં રોગ ઝાળખવામાં આવે ને સોજો ચઢ્યો
નહીં હોય તો અજશીનું તેલ શેર ૧ લેઈ તેમાં સુંક ૧ થી ૨ તોલા સુધી
મેળવી પાઈ દેવું. સોજા હોય તો દિવસમાં ત્રણવાર ચોખ્ખા પાણીમાં ચાર
તોલા મીઠું અથવા સુરોખાર તોલા ૨, પીગળાવી પાયા કરવું. સોજા ઉપર
ટરપીટન અને તેલ દિવસમાં ત્રણવાર વાર ધસવું અથવા તો લોખંડ ત-
પાવીને ડામ દઈ દેવા. ખોરાક બદલી નાંખી, હલકાને સેહેલાઈથી પાચન
તેવો ખોરાક આપવો.

સ્ત્રવના—આ રોગ વાળાં દોરનું માંસ તથા દૂધ (જે હોય તો
બિલકુલ ઉપયોગમાં લેવું નહીં. જે દોર એ રોગથી મરી જાય તો
મુઠાંને બાળી નાંખવાં જોઈએ પણ જે તેમ કરવામાં હરકત નડે તો ઉ-
ખાડો ખોદી મુઠાંની ચામડી ઉપર પાણી કાપ મેલી (જેથી ચમાર કે
ચામડાંને ઉપયોગ કરી શકે નહીં) ઉપર જે એ મીઠું અથવા કળી
નાંખી દાટી દેવાં. ચામડાં, હાડકાં તથા ઉન, (જેટલે પણ આ રોગ થ
વિગેરે બીલકુલ ખપમાં લેવાં નહીં. માંદાં દોરનાં ઉપયોગમાં લેવાયલ
ડાં, ટોપલા, બાય, તથા ખાતાં બાકી રહેલો દાણો અને ઘાસ બાળી

૪. ફેફસાનું દરદ.

(Pleuro pneumonia.)

કોઈ કોઈ ઠેકાણે “શીફરી” અને “પ્લુરો” પણ કહેછે.

આ એપી રોગ કોઈકજ વખત થાયછે પણ બ્યારે થાયછે
અટકાવ થતાં ઘણી લાંબી મુદત થાયછે.

કારણ—૧. ખરાબ ખોરાક, ૨. ખરાબ હવા, ૩. ખરા
વારંવાર અતિશય દુધ કાઢવાથી, ૪. ઠંડી અને બેજવાળી

દિવશના અંદર રોગ થઈ આવે છે.

ચીન્હ—સાધારણ માણસને એકાએક માલમ પડવો મુશ્કેલ છે પરંતુ જો બારિક તપાસ કરવામાં આવે તો નીચે જણાવેલાં ચિન્હમાંના થોડાં ધણાં પણ જોવામાં આવશે ખરાં.

શરૂઆતમાં તાવ આવે છે. ચામડી તંગ થઈ જાય છે ને તે ઉપરના વાળ ઉઠા જણાય છે. ઘણા ખરાબ દોસો થાય છે ને તેથી જનવરને ઘણું દુઃખ થાય છે. જ્યારે જનવર શ્વાસ બહાર કાઢે છે ત્યારે એક જાતનો અવાજ થાય છે. શ્વાસોશ્વાસ અને નાડી ઝડપથી ચાલે છે જનવરની પાંસળી વચ્ચે જોરથી દબાવીએ તો તેને ઘણું દુઃખ થાય છે. જમીન સાથે છાતી રાખીને કે એક બાજુ ઉપર પડી રહે છે. આખરે શ્વાસ લેવો ઘણો કઠણ પડે છે ને કોઈવાર ૮ થી ૧૦ દિવશના અંદર મરી જાય છે.

ઉપચાર—ગામડી દાર—તોલા. ૬

સુંઠ.

કરીઆતુ

મીઠું.

પાણી.

” ૧

” ૨

” ૩

શેર. ૧

દિવશમાં એકવાર પાવું.

એહુ બાજુએ ગરમ પાણીથી દિવશમાં એવાર શેક કરવો ને એક ભાગ પીટન ને ૧૦ ભાગ તેલ સાથે મેળવી દહાડામાં એ ત્રણવાર સારી રીતે પાવું. હલકા ખોરાક આપવો ને સાફ પાણી પાવું.

૫. જૌ શીતળા.

(Variola.)

કોઈ ઠેકાણે “ શીળી ” પણ કહે છે.

એ રોગ શરૂઆતમાં આંધોમાં થઈ આવે છે. બળદોમાં ઘણું કરી એની તો નથી પરંતુ ગાયોનો એ પ લાગ્યાથી થાય છે. ઘણીખરી વખત જો પંધીઆર જગ્યામાં રાખી હોય તો એ રોગ પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થી ઢોરને એકત્તર એ રોગ થયો હોય છે તેને બીજાવાર થતો નથી. સપડાયલાં બધાં ઢોર મરી જતાં નથી; પણ લગભગ બધાં સારાં માં એ રોગ બહુ નુકશાન કારક છે કારણ કે સપડાયલાં બધાં મરે

આંચળ ઉપર અને કોઈ કેમ્બિર હવાડાં (અડાણ) ઉપર શરૂઆત થઈ આવે છે. સારાવાર તપાસના નાના ઢેકા થાય છે ને તેમાં અને થોડા દિવસ પછી નાના નાના ઢેકા આવે છે.

શિતળા કાઢવાના ઉપયોગમાં લેવાય છે) ।

ત્યાર બાદ શામળા જુરા રંગની પોપડી બાંહે છે ને એ પોપડી થોડા દેવસમાં ખરી પછા પછી નુતો ખાડો ચામડીની સપાટી ઉપર જોવામાં આવે છે. જો રોગ સખત હોય તો તાવ આવે છે. આંખ, નાક, ને મોઢામાંથી પાણી નીકળે છે ને કાઠી કાઠી વાર પેટમાં દુઃખે છે ને ઝાડો પણ થાય છે.

ઉપચાર—દુધ દોહી કાઢવું. આંચળ, હવાડું (અડાણ) વિગેરે સાફ રાખી તે ઉપર માંખીએસે નહીં તેવી ગોઠવણ કરવી. ખોરાક હલકો ને સહેલથી પાચન થાય તેવો આપવો. જે માણસ આગ્નરી ગાયોને દોહોતો હોય તેની પાસે સારી ગાય દેવરાવવીજ નહીં. માંદી ગાય દોહ્યા પછી હાથ પગ વિગેરે ગરમ પાણી ને સાચુથી ધોવા જોઈએ.

સૂચના—આ રોગ વાળી ગાયોનું દુધ બીજકુલ ખોરાક તરિકે વાપરવુંજ નહીં. અને જો વાપરવામાં આવે તો શિતળા આવ્યા વિના રહેશે નહીં.

૬ ક્ષય.

(Tuberculosis.)

આ રોગ ધણું ઢોરોને થાય છે.

કારણ—૧. ખરાબ જગ્યામાં રાખવાથી. ૨ ઠંડી અને શરદીથી. ૩ અતિશય દોહોવાથી. ૪ વંશ પરંપરા વારસામાં મળવાથી વિગેરે.

ચિન્હ—જે ઢોરની છાતી સાંકડીને પગે લાંબા હોય છે તેઓને ધણ વાર થાય છે. ચામડી તંગ અને સુકી હોય છે ને ઉપરના વાળ ઉભા રે ખોખરો ઢોસો આવે છે. દમ ઝડપથી લે છે. શરિર પર કોઈ વાર જુ અ આંચડ જોવામાં આવે છે. દિવસે, દિવસે, નળનાઈ વધતી જાય છે ને અ મરણ પામે છે.

દુધ—આ રોગવાળી ગાય અને બેંસોનું દુધ જુરા રંગનું તેની વાસ ગમતી નથી. થોડી વારમાં ખાટું થઈ બગડી જાય છે. જે દુધનું પનીર કે માખણ કરવામાં આવે તો સારું થતું નથી.

ઉપચાર—સારી હવા, પૌષ્ટિક ખોરાક ને બીજા સારાં જનવરોથી

સૂચના—આ રોગવાળાં ઢોરોનું દુધ અને માંસ ખોરાક પયોગમાં લેવુંજ નહીં. અને જો એવું દુધ, માંસ ખાવામાં અ

આ રોગ થયા વિના રહે નથી.

સાગ્ગર રાગના અટકાવવાના ઠંડાજી

ન્યારે જ્યારે એપી રોગ ફેલાય ત્યારે તેનો અટકાવ કરવો એ મુખ્ય છે. અટકાવ કર્યા વિના સંપ્રદાયનાં ઘરોને દવાદાર ક્ષત્રીનાં કાંઈ બદરનાં નથી રીતો પેહેલાં રોગ અટકાવવાનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ ને તેને માટે નીચે નિયમો લખ્યા છે તે બરાબર પાળી શકાય તે સારૂ ગાગના ઠંડા માણસોએ અગર પંચે સમજીતીથી ગોઠવણ કરવી.

૧. સાગ્ગર ઘરને માદાંથી જીદા પાડવાં એ પ્રથમનું છે. અને તેઓ વચ્ચે આશરે ૨૦૦ થી ૩૦૦ કદમનું છેડું રાખવું. કોઈ પણ રીતે અરસા પરસા એકઠાં થવા દેવાં નહીં.

૨. જે બાજુ તરફથી પવન ધુલકતો હોય તે તરફ સાગ્ગર ઘરને રાખવાં અને જે તરફ પવન જતો હોય ત્યાં આગળ માદાં જનવરને રાખવાં. ઘરોની દેવાની જગ્યા છાયાંવાળી હોવી જોઈએ અને તેમાં પવન સારીરીતે જા કરી શકે તેવો ગોઠવણ કરવી.

૩. સાગ્ગર ઘરને દિવસમાં બે વાર તપાસવાં. ગંધકની ધુણી આપવી. માંથી જેને રોગ થયેલો જણાય અથવા તે રોગ થશે એવો શક આવે તે જનવરને સાગ્ગર ઘરથી જીદું કાઢવું ને ત્યાર પછી સાગ્ગર ઘરને કની ધુણી આપવી. આવી રીતે બધાં સુધી ફેલાયલો રોગ તદ્દન નાશી જાય ત્યાં સુધી કર્યા કરવું.

૪. બીજા ગામનાં ઘરોને દરકોષ રીતે પોતાના ગામનાં ઘર સાથે પાંચ દેવાં નહીં. તેમજ ગામનાં ઘર બધાં અરતાં તથા પાણી પીતાં બહારના ઘરોને ચરવા કે પાણી પીવા દેવું નહીં.

સાગ્ગર ઘરને હલકો સેહેલાઈથી પાચન થઈ શકે તેવો ખોરાક આપવો. ગાજેલું પાણી પીવા આપવું અને એ પીવાના પાણીમાં નાંખવું.

માદાં ઘરને ચરવા મોકલવાં નહીં. તેઓને ગામનાં દવાડા, તદી વિગેરે ઠંડાણે પાણી પાવું નહીં. તેઓને પાતળી ચોખાની ધાસ ખવરાવવું. અને બધાં રાખ્યાં હોય ત્યાં આગળ પાણી નાંખી ધાસણમાં પાણી પાવું જોઈએ.

ઘરોને માતાં વધેલું ધાસ તથા દાણો સાગ્ગર ઘરને ખવડાવવાં.

નહીં પણ તે બાળી નાંખવાં, માદાં દારતુ છાપુ .
રાખવા નહીં પણ બાળી મુકવાં બધવા ઉડો ખાડો ખોદી દાટવાં.

૮. માદાં ઢોન્ના ઉપયોગમાં લેવાયલી વસ્તુઓ જેવી કે દોરડાં, નાથ મોઢોડા, ખાવા પીવાના વાસણુ, ટોપલા વિગેરે સામ્રાં ઢોરના ઉપયોગમાં વાપરવા નહીં પણ બાળી મુકવાં, લોઢાંની સાંકળ જેવી ચીજોને દેવતામાં ગરમ કરી ધોવા પછી ફરીથી ઉપયોગમાં લેવી.

૯. માદા દોરમાંથી જેઓ તદન સારાં થાય તેઓને ઉના પાણી અને સાબુ-મો ધોઈ નાખવાં ને ગંધકની ધુણો આપવી. ત્યાર પછી તેઓને માદાં સાથે જોળાવા દેવા નહીં.

૧૦. માદા ઢોન્ને રાખવામાં આવેલી જગ્યા જેવી કે તમેજા, વાડા, ડગ્ગા, ડેજા વિગેરે સામ્રાં ઢોરના ઉપયોગમાં લીધા પહેજા, તેની દિવાલો તથા લકડ અને લોખંડ કાનને ઉના ખગખગતા પાણીથી સારી પેટે ધોઈ નાખવું જોઈએ તળોઆની જમીન બે ત્રણ ફુટ ખોદી નાખવી અને તે માટી ઉડો ખાડો ખોદી દાટી દેવી ખોદેલી જમીન ઉપર ખીજી નવી માટી નાંખી સારી ટીપી સખત કરવી જોઈએ. ત્યારબાદ દિવાલોને કળી ચુનાથી ધોળાવવી બે ત્રણ દિવસ સુધી રોજ ત્રણ ચારવાર બારી બારણા બંધ કરી, ગંધ ધુણી કરવી ને દો પછો બારી બારણા ખુલ્લા રાખવા કે પવન અને છુટતી અદર આવ જા કરી શકે.

૧૧. માદા દોરની માવજત કરનાર નોકર. ચાકરને સામ્રાં ઢોર હરકાઈ પણ કામ સાર જવા દેવા નહીં. પૈસા ને કદાચ જરૂર પડે તે પડા બદલી નાખી, હાથ, પગ, ગરમ પાણીનું સાબુથી ધોવા અગર ન એવા નોકરના કપડા વિગેરે સારી શકે તો બાળી મુકવાં. નહીં તો ખગખગતા પાણીમાં થોડીવાર બોળી રાખવા અંદા ત્યારપછી તેને ખુટ જેવી વસ્તુઓ કે જે બોળી શકાય નહિ તેને ગંધકની ધુણી ધણીવાર સુધી રાખવાં.

૧૨. માદાં દોરનું દુધ, માંસ, ખાતું નહીં, વેચતું નહીં જનવરને ખવરાવું નહીં.

૧૩. જે દોર મરી જાય તેની ચામડી, હાડકાં, શિંગડા દેવાં નહીં (મુખ્યત્વે કરીને ક્ષય, મરકીને કાળીઆ રોગમાં) અ અગર ઉડો ખાડો ખોદી મુકવી ચામડી ઉપર મોઢા મ

હાલમાં નૂના નાં ખીએકાંત જગ્યામાં દાટી દેવાં છે

૧૪. જ્યારે એવી રોગ ચાલતો હોય ત્યારે જનવરોના અગર તથા મેળા બરાતા હોય તો તે બંધ કરવા જોઈએ અને કાંઈએ પોતાનું દોર વેચવું નહીં તેમ ખીજી અરીદ પણ કરવું નહીં.

૧૫. માદાં દોર પાસે કાંઈ પણ કામ કરાવવું નહીં. અને જ્યારે તેઓ રોગથી સાજા થાય ત્યાર પછી ઓછામાં ઓછા પંદર દિવસ સુધી કામમાં જોડવાં નહીં પરંતુ તે દરમ્યાન સારો પુષ્ટીકારક ખોરાક અવરાવવો અને દા. જીની અંદર દરરોજ એક તોડો દિરાકશી ને એક તોડો શુક અવરાવવાં.

જુલ, હવા વિષે. વિગેરે, વિગેરે, વિગેરે. ૨. નાળ મારવા વિષે. કેરી
કેમ નાળ મારવી વિગેરે.

એ શિવાય ઘોડી અને ઘેરોના ખાત્ર, રોશ, યાત્ર બમરી, જુદી
ખતના ઘોરાક, મસાલા, ગોળીઓ વિગેરે કૃષ્ણ-આવેશોના સમાવેશ કયા
પુસ્તક આશરે ૩૦૦ પૃષ્ઠનું થશે. સામાન્ય વાંચનારને પણ સમજાય પડે
હેતુથી ખાસ આ પુસ્તક માટે જુદી જુદી “આકૃતિઓ” જેની કે, ઘોડા
હાડપિંજર, અંદરના અવયવોનો દેખાવ, ઘોડાના જુદા જુદા ભાગોની ઓ-
ળખ મળે તે ગાટેની આકૃતિ, નાળ ખીજા, મુઠીક, ગોળી આપવાનાં દર્શા,
પીચકારી એ વિગેરેની આકૃતિઓ ધણા ખર્ચે તૈયાર કરાવી છે. જગાડથી
આદક થનાર પાસેથી ફક્ત રૂ. ૧-૮-૦. ટપાસ ખર્ચ જુદું. આદકના નામો
પુસ્તકની સાથે અમર કરવામાં આવશે.

મારેજ મારાં અનાવેશાં પુસ્તકનાં વખાણ કરવાં તેનાં કરતાં એ પુસ્તક
માટે અનુમતીઓના મળેલા અભિપ્રાયમાંના સ્વર્ણ સંકેતને લીધે ફક્ત એ-
કજ નીચે આપ્યો છે નો તે કિયરની સખી સદગ્રસ્થોએ પુસ્તક કેવું છે તે
‘પારી લેવું’. મારે તો માત્ર એટલુંજ કહેવાનું કે દરેક ઘોડાના માલીકે આ
તક અવશ્ય રાખવું જોઈએ.

અમદાવાદ.
ડીસેમ્બર ૧૯૯૧. }

જગન્નાથ ટિ. કેશવરામ ભટ્ટ.
જી. બી. વી. સી.

વેટેરીનરી સરજન અમદાવાદ.
મુંબાઈ વેટેરીનરી કોલેજ.

તા. ૬ મી આગસ્ટ ૧૯૯૧.

મારા વહાલા બાટ.

મેં તારું પુસ્તક તપાસ્યું છે, તેની ગોઠવણ ધણી સરસ છે અને વિષયો
સારા પસંદ કર્યા છે. ઘોડા જેટલું જુનસતીમાં આવું કોઈ પુસ્તક મેં કદી
જોયું નથી. એ પુસ્તક દરેક ઘોડાના ખંવા લાયક છે એ પુસ્તક-
નો લાભ સાધારણ લોકો પણ આપી શકે તે હેતુથી મારી તને ભલા-
મણ છે કે, તેની કીંમત જમ અને તેમ જોઈ રાખવી. સઘળાં દેશી રાજ્યો-
એ આ પુસ્તકને આક્રમ્ય આપવો ઘટે છે અને એમ કરીને પૈસા એવાં
પુસ્તક પ્રગટ કરવાને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

(સહી) એસ. કે. નરીમાન

એમ. ડી.; બી. એસ.; એસ. વી. એસ. સી.; એસ.

એમ. એસ. એસ.

એકેડેમી પ્રિન્સિપાલ.

વેટેરીનરી કોલેજ.—મુંબાઈ.

જાહેર ખખર.

ઢોરના ચેપી રોગ.

અને તે

અટકાવવાના હલાજ.

મે અને મારા મિત્ર રા પુરુષોત્તમ વિ. દેવજી મનીઆરે “પશુ વૈદ્ય” નામનું માસિક ચોપાનિયું પ્રગટ કરવા નિશ્ચય કરેલો પરંતુ પુરતાં આહક હતાં થવાથી હાલ તુરત તે વિચાર મોકુફ રાખ્યો તે ઉપરથી જે ઇષ્ટ મિત્ર અને સદગૃહસ્થો તરફથી “પશુ વૈદ્ય” પ્રગટ કરવાને મશામણુ કરવામાં આવેલી તેઓએ પશુ વૈદ્ય વિદ્યાના સાધારણ ઉપયોગી અથવા પુસ્તકના આકારમાં છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવા અતિ આગ્રહ કર્યો અને મને પણ લાગ્યું જે આપણા દેશની હોલત જે અરિય વિચારો અવાચક પશુઓ, તેમને રોગના સપાટામાંથી બચાવવાને અને તેઓના રોગોનું દુઃખ નિવારણ કરવાને પશુના માલિકોજી શક્તિવાન થાય તે હેતુથી ઉપયોગી પુસ્તકો પ્રગટ કરી દેશની સેવા બજાવવી તે ઉપરથી આ નાની પણ અતિ ઉપયોગી ચોપડી પ્રગટ કરીછે. તો આશા છે કે દયાળુ ગૃહસ્થો યોગ્ય ઉત્તેજન આપશે. આ ચોપડીમાં ફક્ત ઢોરના ચેપી રોગનું જ વર્ણન કર્યું છે. પણ બીજાં પુસ્તક ધોડાના રોગ વિજેરે માટે એ નામનું તૈયાર કર્યું છે. અને તેમાં નિચે અતાવેલા વિષયોનો સમાવેશ કર્યો છે.

અન્ધ વિદ્યા.

ભાગ ૧ થી. ૧. ધોડાની ઉત્પત્તિ, કુદરતી વ, ઓળખાણ, સારા મની ઓળખ, આલ વિજેરે. ૨. સેવાને ઉદ્દેશ વિશે ૩. સ્વારી તે હાંકવા વિશે. ૪. વિજેરેની ઓળખ. ૫. ધોડાના ધુર્ગણ અને કટેવ. ૬. વિજેરે વિજેરે.

ભાગ ૨ જે. ૧. શારિર શાસ્ત્ર. [Anatomy] ૨. ઇન્દ્રિય વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર [Physiology.] દાંત અને હિમર વિશે.

ભાગ ૩ જે. ૧. ધોડાને માટે દેશી અને ઇંગ્લેન્ડ દવા તેના ગુણુ દોષ, બનાવટ, માત્રા વિજેરે. ૨. વ્યાધિ. દરેક જાતના રોગ તેના કારણુ, ચિન્હ ઉપચાર દેશી અને ઇંગ્લેન્ડ. સાધારણ માણુસથી થઈ શકે તેવા ક્રિયા વિજેરે. ૩. ઝેર. (જુદી જુદી જાતનાં) વિ.

ભાગ ૪ થી. ૧. આરોગ્યનાં લક્ષણ.

પાનું, રાખવાની જગ્યા.

